

TANULMÁNY

*Philip Thomas***NEOLIBERÁLIS KORMÁNYOZHATÓSÁG, MEGSZORÍTÁSOK
ÉS PSZICHOPOLITIKA¹****Bevezetés**

A segélyek csökkentésével összefüggő megszorítások elleni mostani tiltakozások a brit társadalom megosztottságát jelzik. A segélyben részesülők számának korlátozására irányuló kormányzati törekvések nyomán szakadék nyílik gazdag és szegény között. A társadalom legsérülékenyebbjei, a munkaképtelenek és a mentális egészségi problémákkal küzdők drágán – némelyek az életükkel – fizetnek meg a neoliberalizmus politikai ideológiájáért. Ahogy a kormányzat egy mindinkább büntető és autoriter rendszert működtet a segélyre jogosultakkal szemben, öngyilkosságok és elhalálozások jelzik a fizikailag vagy mentálisan munkaképtelenek által megtapasztalt nyomorúság jéghegyének a csúcsait. A sebezhető embereket nyomorba juttatták az ellátásaikat fölfüggesztő vagy megvonó szankciók, amennyiben elmulasztottak eleget tenni a rendeleteknek, amelyek előírják, hogy „értékelő központokba”, „tréningfoglalkozásokra” járjanak, vagy minden héten benyújtsák a megkövetelt mennyiségű állaspályázatot.

Következésképpen nem meglepő, hogy újra föllángolt az érdeklődés Peter Sedgwick brit pszichológus munkássága és eszméi iránt (Cresswell and Spandler, 2009; Tietze, 2015; Cresswell and Spandler, 2015).² Leginkább az 1982-es, *Psycho Politics* című könyve emlékezetes, amelyben az antipszichiátria marxista kritikáját fejtette ki. A könyv

¹ A tanulmány a „Psycho-Politics: The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences” c. konferencián (Közép-európai Egyetem, 2015. okt. 30-31.) elhangzott előadás írott változata.

² PsychoPolitics in the Twenty First Century: Peter Sedgwick and radical movements in mental health. Conference at Liverpool Hope University 10th June 2015.
<http://www.hope.ac.uk/psychopoliticsc21/#sthash.7A29CYLT.dpuf><http://www.hope.ac.uk/psychopoliticsc21/> accessed on 28th August 2015.

(Sedgwick, 1982) középpontjában az a ma is jelentőségteljes érv áll, hogy a „mentális betegség” címke politikai értéket képvisel a megszorításokkal szemben, mivel fölhasználható arra, hogy a rászorultságban élők megsegítésére igényeket támasszon az állam felé. Ez nem jelenti azt, hogy Sedgwick támogatná a mentális betegségek biomedikális modelljét.

Ebben az írásban, mielőtt röviden kifejteném a neoliberalizmus releváns aspektusait, körvonalazom Sedgwick érveit. Sedgwick kritikus volt Foucault-nak (1967) a *Madness and Civilization* [Őrület és civilizáció] című könyvében elfoglalt pozíciójával szemben, azonban idő előtti, 1983-ban bekövetkezett halála miatt, Sedgwick nem ismerhette Foucault későbbi munkásságát, különösen *The Birth of Biopolitics* [A biopolitika születése] című művét. Ez okból meg fogom vizsgálni a kormányzati politikának a segélyezettekre irányuló mai fejleményeit, mielőtt kifejteném Sedgwick és Foucault munkájának jelentőségét a neoliberalis megszorításoknak ellenállók számára. A befejezésben különösen a megmaradt radikális csoport, a Recovery in the Bin munkásságára fordítok figyelmet.

Pszichopolitika

Sedgwick bebizonyította, hogy az antipszichiátria számos okból problematikus. Szasz (1974) a fizikai betegségek világát tisztán biológiaiának, értékmentesnek látta, a mentális betegségeket pedig értékekkel megterheltnek – s erre a kettő közötti csalóka különbségre hagyatkozott. Egy másik probléma Laingnek (1959) a pszichiátria pozitívizmusáról szóló kritikájára vonatkozik, amelyben a pszichiátria mint orvosi (és így tudományos) diszciplína státuszát kérdőjelezi meg. Sedgwick bebizonyította, hogy Laing érvelése következetlen, amikor tagadja a természettudományos módszerek alkalmazását a pszichiátriában, mindamelllett azt állítja, hogy a pszichiátriában az orvostudománynak mégis szerepe van. Az antipszichiátriai pozíció végső soron cinikus. Képviselői szembehelyezkedtek a pozitivista pszichiátriával, de ezt olyannyira különböző perspektívákból tették, hogy lehetetlenné vált további, előrevivő alternatívák kidolgozása a rászorultságban élők számára. Ez pedig a nihilizmus pozíciójához vezet: „És aki cinikus, az nem lehet igazán kritikus; a radikális, aki csupán radikális nihilista vagy radikális tragikus, a leggyakorlatiasabb szándékok tekintetében a leghajthatatlanabb konzervatív.” (Sedgwick, 1982, 42.)

Ehelyett Sedgwick a fizikai és mentális betegségek egységes szemléletét javasolja, ami mindkettő értékeit nyilvánvalóvá teheti. A betegség egységes elmélete fölötte áll annak az erkölcsi és fogalmi válságnak, amit a pszichiátriára az antipszichiátria ráerőltetett – azaz, hogy a pszichiátriai rendellenességek vagy agyi rendellenességek (amely esetben a psi-

chiáterek orvosi szerepre jogosultak), vagy nem betegségek (s ez esetben a pszichiáter szerepe erkölcsi, hasonlóan a papéhoz vagy a rendőréhez).

Sedgwick kritikus volt azzal szemben, amit a *Madness and Civilization*-ben Foucault (1967) önkényes és alkalmanként pontatlan történeti elemzésének tartott. Kritizálta azért is, mert Foucault nem a betegek, hanem a doktorok nézőpontja iránt volt túlzottan érzékeny (Sedgwick, 1982, 137). A legkomolyabb vád azonban az volt, hogy Foucault elmulasztotta elemzését az ellen fordítani, amit úgy nevezett, hogy „az osztályviszonyok tündöklése és bukása a különböző termelési módokban vagy szembenálló politikai rendszerekben” (uo., 138.). Sedgwick úgy vélte, Foucault azon társadalmi körülményeken kívül vizsgálta a pszichiátriát, amelyekben az működik. A pszichiátriának ez az elemzése, érvelt Sedgwick, úgy fogalmaz az orvosi és tudományos ismeretek jegyében, hogy le van választva az azokat – különösen az osztályra és a termelésre vonatkozókat – formáló társadalmi és politikai valóságról. Következésképpen lehetetlen a pszichiátriát olyan gyakorlatnak tartani, amelynek a szándéka „a termelés eszközeinek tökéletesítése”.

Neoliberalizmus és a zsugorodó állam

A *Psycho Politics* megjelenése óta a politika és gazdaság képét átfestette a neoliberalizmus. Számos vita zajlik a neoliberalizmus eredete és története körül, ez azonban túlmutat az én illetékességemen. Itt csak ezen ideológia segélyekre vonatkozó néhány kulcskövetkezményét fogom kifejezni. Harvey így határozza meg a neoliberalizmust:

„a politikai-gazdasági gyakorlatnak az az elmélete, ami föltételezi, hogy az emberi jól-lét leginkább az egyéni vállalkozói szabadság és készségek felszabadításával mozdítható elő, olyan intézményes kereten belül, amit erős privát tulajdonjogok, szabad piacok és szabad kereskedelem jellemeznek.” (Harvey, 2005, 1-2.)

Fontos következménye ennek az állam hatalmának csökkenése, korlátozása a szabad piacok fenntartásához szükséges intézményes keretetek létrehozására és a jogi szervezetek biztosítására az egyéni tulajdonjogok védelmében.

Az Egyesült Királyságban a neoliberalizmusban az egyéni szabadsághoz kapcsolódó érték Margaret Thatcher politikájában sűrűsödött össze. Megnyirbálta a jóléti kiadásokat, gyöngítette a szakszervezeteket, és privatizálta a közműveket és a szociális lakásokat. Ezeket a változásokat az a nézete vezérelte, hogy „Olyan nincs, hogy Társadalom. Vannak egyedi férfiak és nők, és vannak családok.”³ Harvey ezért írja ezt a neoliberalizmusról: „A tár-

³ Margaret Thatcher, *Women's Own*, 31st October 1987.

sadalmi szolidaritás (kollektivizmus) minden formáját szertefoszlatták az individualizmus, a magántulajdon, a személyes felelősség és a családi értékek javára.” (Harvey, 2005, 23.)

Ennek egyik következménye az a nézet, hogy az emberi lények megmaradása vagy bukása a döntéseik, tetteik és választásaik iránti saját felelősségükön áll. Amennyiben kizárólag az egyéni szabadság következményeként fogjuk föl a személyes siker vagy kudarc okait, akkor a neoliberalizmus nagy csúsztatása az, hogy amit egyéni választás következményének tart, annak semmi köze ahhoz a szélesebb társadalmi, gazdasági és politikai kontextushoz, amelybe az egyén beágyazódott. Az egyéni kudarc így az egyénhez tartozik. A szegénység azért növekszik, mert az egyén „rossz” attitűddel, hiedelmek „téves” rendszerével vagy a „pozitív ráhatás” hiányával rendelkezik. Semmi köze egy mindinkább igazságtalanná váló társadalomhoz. És nem függ össze az elnyomásban, a rasszizmusban és a visszaélésben gyökerező személyes történetekkel sem. Ez az elgondolás, tehát hogy a személyes gyengeségek a szegénység elsődleges meghatározói, áll a neoliberalizmus középpontjában. A neoliberalis (így „liberális”) ideológia tengelyében az egyéni szabadság fogalma áll. Ez ellenkezik Sedgwicknek azzal a nézetével, hogy egymásért kollektív felelősséget viselünk. Ugyanakkor, az egyéni szabadság fogalma beleillik a hatalom és a kormányozhatóság⁴ foucault-i elemzésébe.

Hatalom és kormányozhatóság

Foucault-nak a hatalom természetével kapcsolatos meglátásai kétségtelenül a legfontosabb hozzájárulásai közé tartoznak a mai gondolkodásra. Amellett érvelt, hogy a marxizmushoz vagy a liberalizmushoz hasonló politikai elméletek a hatalmat leginkább negatív szempontból látják (Bracken és Thomas, 2010); a hatalom elnyom, korlátoz és elhallgat. Mindamellett, későbbi munkájában azt állította, hogy a hatalom éppúgy lehet pozitív és produktív, mint negatív és elnyomó.

Foucault marxizmushoz való viszonya összetett. Egy ideig a francia kommunista párt tagja volt, azonban 1953-ban kilépett, és soha többé nem csatlakozott. Olssen (2004) kimutatja, hogy bár Foucault mindig is kritikus volt a marxizmussal szemben, mégis vannak hasonlóságok abban, ahogyan Marx és Foucault társadalmi viszonylatban elemzi a

⁴ A kormányozhatóság (*governmentality*) azoknak az intézményeknek, eljárásoknak, elemzéseknek és észrevételeknek, számításoknak és taktikáknak az összessége, amelyek lehetővé teszik a hatalom e rendkívül sajátos, jóllehet összetett formájának gyakorlását, aminek megvan a maga célcsoportja, minthogy legfőbb tudásformája a politikai gazdaságtan, és legfontosabb technikai eszközét a biztonság apparátusai képezik. (A ford.)

hatalmat, azonban vannak lényeges különbségek is. Foucault elutasította a történeti materializmust, mert az ő nézetei szerint az a felvilágosodás problematikus hagyományában gyökerezik. Ahol a klasszikus marxizmus az egyének közti hatalmi viszonyokat a proletariátus és a tőke közötti osztályharcban látta, ott Foucault kulcsgondolata az volt, hogy a hatalom bármiféle elemzésének el kell mélyülnie abban, hogy miként alakítják a hatalmi viszonyok az érintett egyéneket.

Foucault (1982) nem utasította el teljes egészében hatalom marxista elemzéseit, de tagadta, hogy az alapvető lenne. Amellett érvelt, hogy az alávetettség mechanizmusai, noha nem függetlenek a marxista elemzésektől, mégsem azok határozzák meg őket. És mélyen kritikus volt az individualizmusnak a mai neoliberális társadalmakban talált formájával szemben. A *Birth of Biopolitics* című művében (Foucault, 2008) kimutatja, hogy a kormányozhatóság funkciója a neoliberalizmusban az, hogy „kimódolja az életmódot” (2008, 186.). Itt azt feszegeti, hogy miként irányítják a gazdasági szereplők vagy a *homo oeconomicus* életvitelét a polgári társadalomban:

„a polgári társadalom az a konkrét együttes, amelyen belül ezeket az ideális pontokat, a gazdasági embereket el kell helyezni, hogy megfelelően kezelhetők legyenek. Így a *homo oeconomicus* és a polgári társadalom a liberális kormányozhatóság technológiájának ugyanazon együtteséhez tartozik.” (2008, 296).

Rose (1990) azt állítja, hogy a kormányozhatóság központi jelentőségű a politikai racionalitás modern formái számára, mivel ez határozza meg a kormányzat feladatait a társadalmi erők felügyelete és maximálása tekintetében azáltal, hogy „szabályozza a lakosságot érintő folyamatokat, a törvényeket, melyek alakítják jólétüket, egészségüket, élettartamukat és képességüket a háborúzásra és a munkára.” (Rose, 1990, 5).

A neoliberális kormányozhatóságban a pszichológia központi szerepet játszik. A *Governing the Soul*-ban Rose a kormányozhatóság azon formáival foglalkozik, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a profit maximálása érdekében szabályozzák és ellenőrizzék az alkalmazottat. Mindamellet, a 2008-as év banki válsága új prioritásokat hozott a pszichológia és a pszichoterápia kormányzati szerepében, átcsúsztatva a fókusz az alkalmazottról a munkanélküliire.

Lynne Friedli és Robert Stearn (2015) kimutatták, miként kebelezte be a segélyre jogosultak elleni kormányzati tevékenység a klinikai pszichológiát és a terápiát. Pszichológiai „értékelések” és „beavatkozások” sora kontrollálja ma fogyatékkal és mentális egészségi

⁵ Lynne Friedli és Robert Stearn a „*pszichocompulsion*”-t a munkanélkülieket sújtó pszichológiai magyarázatokként határozzák meg. (Lynne Friedli és Robert Stearn, 2015 – *a ford.*)

problémákkal küzdő állampolgárok százainak és ezreinek életét, annak alkalmazásával, amit ők pszicho-kényszernek (*psychocompulsion*) neveznek,⁵ pszichológiai magyarázatok ráerőszakolásával az egyének munkanélküliségére. Ennek igazolása az a neoliberális nézet, hogy a munkanélküliség az adott személy munkanélkülivé válásának okairól kialakított „téves” hiedelmekből ered. Ezek idézik elő a „téves” attitűdöket és viselkedést, amilyen a „segélyfüggőség” is. Következésképpen a munkanélküli emberek hosszú távon segélyből élnek, és ellenállnak a fizetett munka keresésének. A kormányzat értékelő-központokat működtet, hogy beazonosítsa ezeket a „téves” hiedelmeket, és programokat indított, hogy „terápiával” „orvosolja” azokat. Ezeket a pszichológiai beavatkozásokat rákényszerítik a segélyjogosultakra. Amennyiben azok nem hajlandóak alávetni magukat, fölfüggesztik vagy leállítják a segélyeket.

A pszicho-kényszer erősen támaszkodik a pozitív pszichológia „erély-alapú” irodalmára, különösen az önbizalom, a rugalmasság, az optimizmus és az énhatékonyság fogalmaira. A pozitív pszichológia gyanakvó a „mély” pszichológiával szemben, mert az arra bátorítja az embereket, hogy bensőleg reflektáljanak a traumából és szerencsétlenségből adódó érzéseikre, hiedelmeikre és múltbéli élményeikre. (Binkley, 2011) Ehelyett arra biztat, hogy vállaljunk felelősséget érzéseinkért, különösen hosszasan időzve el a „boldogság” megtalálásának fontosságánál. Visszautasítja azokat a törekvéseket, hogy múltbéli vagy jelenlegi szerencsétlenség jegyében értsék meg a problémákat, helyette a jövőbeni cselekvésre összpontosít. Lemond a terápiás munka fő tárgyáról – a nehéz érzelmi állapotok fájdalmas föltárásáról a róluk való beszélgetés révén.

Friedli és Stearn rámutat, hogy ez az állam törekvése arra, hogy úgy kormányozza és kezelje a munkanélkülieket, hogy „a liberális egyének képességei, hajlamai és vágyai összhangban legyenek azokkal az értékekkel és elvárásokkal, amelyeket már adottként határozott meg egy, a munkaerőpiacra összpontosító polgári társadalom.” (Friedli és Stearn, 2015, 42.). A figyelemnek az egyéni munkákra terelése a segélyezetttek részéről megnyilvánuló csoport-szolidaritás és a kollektív cselekvés lehetősége ellen dolgozik.

Ellenállás és szövetségek

Milyen út visz előre? Sedwick nézete szerint a késői kapitalizmus társadalmi, politikai és gazdasági struktúráinak átalakítása. Túl sok itt a megfontolandó aspektus, de a kulcselem egy radikális politikai program, ami magában foglalja a szolgáltatások igénybe vevőit, a mentális egészség szakembereit, a szakszervezeteket és a közösségi aktivistákat. Foucault elemzése a hatalomról segíthet ebben, különösen a szolgáltatások igénybe vevőinek a megszorításokkal szembeni ellenállásában. Foucault amellet érvelt, hogy az identitás körüli

politikai harcok elsődlegesen a hatalom elemzésére irányulnak, továbbá, „közvetlenek” abban az értelemben, hogy azok vesznek részt a küzdelemben, akikre a legközvetlenebbül hat elnyomatásuk forrása:

„Az efféle harcokban az emberek a hatalom azon eseteit kritizálják, amelyek hozzájuk a legközelebb állnak, azokat, amelyek az egyéneken fejtik ki tevékenységüket. Nem a »főellen-séget« keresik, hanem a közvetlen ellenséget. És nem várják el, hogy problémáikra egy jövőbeni időpontban találjanak megoldást (úgy mint, felszabadulás, forradalmak, az osztályharc vége). Összehasonlítva a magyarázatok elméleti skálájával vagy egy forradalmi renddel, ami polarizálja a történelmet, ezek anarchista harcok.” (Foucault, 1982, 211., kiemelés tőlem)

Ezt példázza a *Recovery in the Bin*⁶ radikális túlélő csoport munkája. A csoport elkeseredetten ellenzi a „gyógyulás” gyarmatosítását a mentális egészségügyi szolgálatok, a biztosok és a politikacsinálók által. A csoport 18 alapelve (*Recovery in the Bin*, 2015) azt állítja, hogy ez a gyarmatosítás a neoliberalizmus és a kapitalizmus válságának a bizonyítéka. A gyógyulás sokak képességét meghaladja, akik elviselhetetlen szociális és gazdasági körülmények között élnek, a szegényes lakhatás, az ínség és a stigmák, a rasszizmus és a szexizmus naponkénti megtapasztalásának ijesztő állapotában.

Mégis, ennek ellenére, szembesülnek a „gyógyulásnak” a DWP alkalmazottaitól jövő kényszerével és értelmetlen kíváncsiságaival. A *Recovery in the Bin* a „MegGyógyulatlan” kifejezést használja az önmeghatározás formájaként, hogy politikailag szembeállítsa a „Gyógyulttal”. A pszicho-kényszer Friedli és Stearn (2015) által leírt, a pozitív pszichológián alapuló technikáit „arra használják, hogy megnyugtassák a betegeket és megfojtsák a kollektív véleménykülönbségeket” (*Recovery in the Bin*, 2015, 1., kiemelés az eredetiben). A csoport azt állítja, hogy az autonómiát és az önmeghatározást inkább csak közös tevékenységgel lehet elérni, mintsem egyéni erőfeszítés révén. Ehelyett az őrültség és a rászorultság szociális modelljét követelik egy szélesebb osztályharc kontextusában, azzal érvelve – mind személyes tapasztalatok, mind pedig tények alapján –, hogy a kapitalizmus és a szociális egyenlőtlenség ártanak a mentális egészségnek. A kihívás, amivel ez a csoport és támogatói szembesülnek az ellenállás kovácsolódó szövetségeiben, félelmetes, azonban 2015. szeptember 12-én a politikai széljárás iránya az Egyesült Királyságban kedvezőbb égtájra csúszott egy munkáspárti vezető megválasztásával, aki szembehe-lyezkedik a megszorításokkal. Ezek hathatós érvek a harc folytatása mellett.

Hárs György Péter fordítása

⁶ See <https://www.facebook.com/groups/711653172207623/> – the group was formed in January 2015, and by September its membership had grown to just under 500.

IRODALOM

- BINKLEY, S (2011). Psychological life as enterprise: social practice and the government of neo-liberal interiority. *History of the Human Sciences* 24, 83-102.
- BRACKEN, P. AND THOMAS, P. (2010). From Szasz to Foucault. On the Role of Critical Psychiatry. *Philosophy, Psychiatry and Psychology* 17, 3, 219-228.
- CRESSWELL, M. AND SPANDLER, H. (2009). Psychopolitics: Peter Sedgwick's legacy for the politics of mental health. *Social Theory and Health* 7, 129-147.
- CRESSWELL, M. AND SPANDLER, H. (2015). Psychopolitics today: a response to Tad Tietze. *Critical and Radical Social Work* 3, 119-124.
<http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14234701186062>
- FOUCAULT, M. (1967). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Tavistock.
- FOUCAULT, M. (1982). *Afterword*. In: Dreyfus H. and Rabinow, P., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. New York: Harvester Wheatsheaf. (pp. 208-216).
- FOUCAULT, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978–1979*. (Ed. M. Senellart, trans. G. Burchell) Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- FRIEDLI, L. AND STEARN, R. (2015). Positive affect as coercive strategy: conditionality, activation and the role of psychology. In: UK government workfare programmes *Medical Humanities* 41:40–47. doi:10.1136/medhum-2014-010622 Accessed at <http://mh.bmj.com/content/41/1/40.full.pdf+html> on 22nd June 2015.
- HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- KUSHNER B. AND KUSHNER S. (2013). *Who needs the cuts? Myths of the economic crisis*. London: Hesperus Press.
- LAING, R. D. (1959). *The Divided Self*. London: Tavistock.
- MOTH, R., GREENER, J. AND STOLL, T. (2015). Crisis and resistance in mental health services. In: England *Critical and Radical Social Work*, 3, 89-102.
<http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14223580546546>
- OLSEN, M. (2004). Foucault and Marxism: rewriting the theory of historical materialism. *Policy Futures in Education* 2, 454-482.
- ROSE, N. (1990). *Governing the Soul*. London and New York: Routledge.
- SEDGWICK, P. (1982). *Psycho Politics*, London: Pluto Press.
- SZASZ, T. (1974). *The myth of mental illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. (Revised edition, first published 1961) New York: Harper Collins.
- TIETZE, T. (2015). Peter Sedgwick: mental health as radical politics. *Critical and Radical Social Work*, 3, 103–17. <http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14234701186107>